

LENGYEL Zsolt

Pannon Egyetem
Veszprém, Magyarország
lengyelz@btk.uni-pannon.hu

STRUKTURÁLÓDÁSI FOLYAMATOK A MENTÁLIS LEXIKONBAN

Structuring processes in the mental lexicon

Procesi stvaranja strukture u mentalnom leksikonu

A tanulmány négy magyar nyelvű adatbázis anyagát elemzi az elsődleges válaszok szempontjából (ANYA–APA, ASZTAL–SZÉK, BETEGSÉG–EGÉSZSÉG stb.). Az adatfelvétel az 1980-as és 2000-es években történt 10–14, illetve 18–24 évesek körében. A vizsgált szavak közötti kapcsolatok erőssége nőtt: az elsődleges válaszok számaránya növekedett. *Kulcsszavak:* pszicholingvisztika, szóasszociáció, lexikai folyamatok

A mentális lexikon strukturáltsága

A tanulmány a magyar mentális lexikon strukturálódási folyamataira fókuszál a kronológiai változások tükrében. A mentális lexikon (agy-i kollokációs szótár) strukturált jellegét az alábbi pszicholingvisztikai megfigyelések és az ezek nyomán kibontakozó kutatások támogatják, illetve igazolják.

Szóbotlások

Vannak „elfogadható”, azaz fáradsággal, dekoncentrációval stb. magyarázható szóbotlások, pl. *Vettél citromot, bocs narancsot?* Ugyanakkor nem vagy alig tolerálható a *Vettél citerát, bocs citromot?* szócsere, pedig hangzásra a *citrom* és a *citera* közelebb áll egymáshoz, mint a *citrom* és a *narancs*. Tehát a lexikai elemek *összetartozásában, strukturálódásában, szerveződésében* a szemanti-

ka fontosabb szerepet játszik, mint a fonetika/fonológia. A szervezetség *más oldalát villantja fel az Éppen leszálltam a buszról, bocs a villamosról* szóbotlás, amit inkább elfogadunk, mint az *Éppen leszálltam a buszról, bocs a repülőről* szócserét, mivel a busz és a villamos a közlekedési eszközök szűkebb csoportját alkotják, városi közlekedési eszközök, míg a busz és a repülő a közlekedési eszközökön belül távolabbi kapcsolatban vannak egymással.

Szemantikai afázia

A szemantikai afázia egyes esetei is azt erősítik, hogy bizonyos szócsoportok szorosabban kapcsolódnak egymáshoz. Előfordul olyan tünet, hogy a páciensnél kiesnek az állatok nevei, viszont meg tudja nevezni a hét napjait stb. A szókincs szerveződésében tehát jelen van a „kisvilágok” elv.

Nyelvi ontogenezis (gyermeknyelv)

A szervezetség és a strukturáltság mellett szólnak a nyelvfejlődés bizonyos jelenségei. A gyermeki szókincs kétéves korban még néhány szót tartalmaz, tehát elképzelhető ezek elemenkénti tárolása. De hároméves korban az értett és aktívan használt szavak száma már néhány ezret tesz ki, ezek tárolására, kezelésére nem megfelelő az elemenkénti. A gyermeki szókincs szerveződik, strukturálódik. A rendezetség kialakításában segítséget kap a gyerek, ennek egyik formája a prototípus kialakítása. Nem ritka dialógus gyermek és szülő között a következő: *Ott egy cinke, de aranyos madár!* De nehezen képzelhető el az *Ott egy tyúk, de aranyos madár!* párbeszéd. A szülő tehát akaratlanul is kialakítja, hogy a magyar beszédközösségben a cinke tipikus madár. Rendelkezik a madár valamennyi kritériális jegyével: toll fedi, tojást költ, tud repülni. Bár a tyúk is madár, de annak egy tipikus jegye, a repülni tudás alig-alig jellemzi.

Beszédértés, beszédprodukción

A mentális lexikon strukturáltsága biztosítja a hétköznapi beszédértési és -produkción műveletek gyorsaságát, pontosabban: ez a gyorsaság csak úgy lehetséges, ha rendezett struktúrák szolgálják ki.

A mentális lexikon strukturáltságának vizsgálata

Az alcímben megjelölt kérdés többféleképpen vizsgálható – többek között – szóasszociációs tesztekkel. Ezek közül jelen tanulmány az „egy hívószó

(a továbbiakban HSZ, álló nagybetűvel) – egy válaszszó (a továbbiakban VSZ, dőlt kisbetűvel)” elrendezést alkalmazza. E technika szerint a tesztelteknek egy HSZ-t kínálnak, és a tesztalanynak az első eszébe jutó szóval kell válaszolnia. E módszer szerint négy magyar szóasszociációs adatbázis áll rendelkezésünkre: Balló Larissza 18–24 (1983), Jagusztinné Újvári Klára 10–14 (1985), Lengyel 10–14 (2008), illetve 18–24 (2010) éveseket tesztelt az említett módon. A négy vizsgálatban ugyanaz a 197 HSZ szerepelt. Mind a négy adatfelvétel írásban történt. A négy adatbázis egyfelől kronológiai (1980-as, illetve 2000-es évek), másfelől generációs (10–14, illetve 18–24 évesek) szempontok alapján különböznek. (Az adatbázisok digitalizált változatát lásd a Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi és Alkalmazott Nyelvészeti Intézetének honlapján.)

Kölcsönös behívások

Az elemzendő szóasszociációs tesztekben bizonyos szavak HSZ-ként és VSZ-ként is előfordultak. Az alábbi táblázat ezek közül (csak a főnevekre vonatkozóan) azokat mutatja be, melyek egymást kölcsönösen az első helyen hívták be, és legalább 20 vagy afölötti százalékos értékben. A táblázat első oszlopa a HSZ-akat (ANYA, APA, ASZTAL stb.), második oszlopa a VSZ-akat (*apa*, *anya*, *szék* stb.) tartalmazza. A további oszlopok a négy tesztelt csoportban az összes válaszból az adott VSZ százalékos értékét tünteti fel (az ANYA HSZ az *apa* VSZ-t 13,84%-os értékben váltja ki a 10–14: 80-as jelű csoportban stb.).

		10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20
ANYA	<i>apa</i>	13,84%	34,03%	11,69%	40,97%
APA	<i>anya</i>	18,24%	32,10%	21,30%	45,81%
ASZTAL	<i>szék</i>	20,75%	24,05%	28,83%	32,96%
SZÉK	<i>asztal</i>	17,61%	25,84%	21,67%	30,17%
BETEGSÉG	<i>egészség</i>	5,35%	20,26%	4,18%	21,79%
EGÉSZSÉG	<i>betegség</i>	16,67%	23,61%	23,32%	20,67%
DOLOG	<i>munka</i>	55,03%	13,47%	34,73%	12,29%
MUNKA	<i>dolog</i>	17,92%	2,63%	5,22%	2,33%
KÉZ	<i>láb</i>	14,15%	20,11%	12,07%	17,32%
LÁB	<i>kéz</i>	11,64%	16,45%	11,98%	15,18%

Az ANYA magasabb százalékos értékben hívja be az *apa* VSZ-t a 2000-es években, mint az 1980-asban mindkét generáció tekintetében. Hasonlót tapasztalunk az APA – *anya*, ASZTAL – *szék*, SZÉK – *asztal*, KÉZ – *láb*, LÁB – *kéz* párok esetében is. A kronológiai idő tehát növeli az elsődleges (leggyakoribb) válasz gyakoriságát. A jelenség ismert a nemzetközi szakirodalomban, a magyar szakirodalomban jelen tanulmány adatozza először. Taylor megjegyzése szerint: „Between 1910 and 1954, the response most frequently given by people, called the primary response, increased. For example, to *table*, the primary response *chair* was given by 26.7 percent of subjects in 1910; 33.8 percent in 1928; and 84.0 percent in 1954” (Taylor 1990, 171). A tendencia okainak feltárása még várat magára, többen az egyre erősödő, tömegesedő és hozzáférhető média hatásának tulajdonítják.

A fenti párok kölcsönösen, de nem szimmetrikusan hívják be egymást. Az APA rendszerint magasabb értékben váltja ki az *anya* VSZ-t, mint fordítva; az ASZTAL némileg nagyobb százalékos értékben a *szék* VSZ-t, mint fordítva. Feltűnően aszimmetrikus az EGÉSZSÉG és a *betegség* viszonya: az előbbi magas százalékos értékben csalja elő az utóbbit. Hasonló aszimmetria jellemzi a DOLOG és a MUNKA viszonyát; a DOLOG jóval magasabb százalékos értékben provokálja a *munka* VSZ-t, mint fordítva. Enyhe aszimmetrikus viszonyban van a KÉZ és a LÁB: a KÉZ valamivel nagyobb százalékos értékben hívja be a *láb* VSZ-t, mint a LÁB HSZ a *kéz* VSZ-t.

A fentebb szóba hozott aszimmetrikus viszonyok többnyire jól értelmezhetők. Enyhe aszimmetriát mutatott az ASZTAL és a SZÉK az ASZTAL javára. Ebben annak megnyilvánulását látjuk, hogy európai kultúrkörben együttes előfordulásuk gyakori, ezt tükrözi a kölcsönösség: ahol asztal van, ott rendszerint szék is van. Ám a szék állhat magában is (nézőtér, orvosi váró, egyetemi előadó stb.), az asztal kevésbé; ez látszik kifejeződni az enyhe aszimmetriában. A KÉZ és a LÁB viszonyában ugyancsak enyhe aszimmetria volt tapasztalható a LÁB szó javára, amely némileg alacsonyabb értékben hívta be a KÉZ szót. Bár az aszimmetriából fakadó dominancia csekély mérvű, de érdemes további etno- és/ vagy antropológiai nyelvészeti vizsgálatokat folytatni (van *hegy lába*, de nincs **hegy keze*, van *sors keze*, de nincs **sors lába* stb.). Erősen aszimmetrikus az EGÉSZSÉG és a BETEGSÉG, illetve a MUNKA és a DOLOG viszonya. Az EGÉSZSÉG magasabb százalékos értékben hívja be VSZ-ként a *betegség* szót, mint fordítva. A viszony azt a valóságbeli helyzetet tükrözi, hogy a betegségnek sok fajtája van, így ezek is megjelennek VSZ-ként, és így „kevesebb hely” jut az *egészség* VSZ-nak. Az egészségnek nincsenek fajtái, így ellenkezőjének, a betegségnek több hely marad, azaz VSZ-ként magasabb százalékos értéket

érhet el. Hasonló a MUNKA és a DOLOG szavak közti aszimmetrikus viszony magyarázata: munka sokféle lehet, de a dolog elsősorban fizikai tevékenység. Másként fogalmazva: minden dolog munka, de nem minden munka dolog. Az ANYA és APA viszonyát külön alpont elemzi.

Az ANYA és az APA lingvisztikai és azon túli viszonya

A viszony lingvisztikai aspektusa

A fentebbi táblázat első két sora mutatta be a két szó kölcsönös behívási viszonyait.

	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20
ANYA – <i>apa</i>	13,84%	34,03%	11,69%	40,97%
APA – <i>anya</i>	18,24%	32,10%	21,30%	45,81%

A két HSZ egymást hívja be első helyen, egymás leggyakoribb VSZ-ai; viszonyuk tehát kölcsönös. Látható azonban, hogy ez a kölcsönös viszony aszimmetrikus. Az APA HSZ többnyire magasabb százalékos értékben hívja be az *anya* VSZ-t, mint az ANYA HSZ az *apa* VSZ-t. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy az APA HSZ kevesebb helyet biztosít az *anya* VSZ mellett más VSZ-aknak. Ugyanakkor mivel az ANYA HSZ-ra az *apa* VSZ alacsonyabb százalékos értékben jelenik meg, bőven van „hely” más VSZ-aknak. Nem lingvisztikai terminusokban ez azt jelenti, hogy az *apa* erősebben „rá van szorulva” az anyára, mint az *anya* az apára. A lingvisztikai mutatókon alapuló kölcsönös, de aszimmetrikus behívás különbségein túl egyéb eltérések is jelentkeznek az ANYA és az APA HSZ-ra adott VSZ-k között.

Az ANYA és az APA mentális-verbális szófelhők szerinti profilja

A mentális-verbális profilt a tanulmány úgy kívánja megrajzolni, hogy számba veszi az ANYA, illetve APA főnévi, melléknévi és igei VSZ-ai közül azokat, melyek legalább két válaszadótól származnak, és négy vagy három csoportban fordulnak elő. Így látjuk biztosítottnak, hogy az adott VSZ megjelenése nem a véletlennek tulajdonítható. A szófelhők szófajok szerint (főnévi, igei és melléknévi VSZ-ak) csoportosított formában szerepelnek az alábbi táblázatokban, különválasztva a négy és a három csoportban előfordulókat. A négy, illetve három csoportban való megjelenés szerinti megkülönböztetés azt szolgálja, hogy láthatóvá váljon HSZ és VSZ közötti szoros és kevésbé szoros kapcsolat. A négy csoportban közös VSZ az adott HSZ-hoz igen szorosan kötődik, míg

a három csoportban szereplő VSZ kötődése bár szoros, de nem annyira, mint az elsőnek említetté. Míg a négy csoportban előforduló VSZ-ak az adott HSZ szoros értelemben vett szemantikai magját alkotják, addig a három csoportban szereplő VSZ-ak a szemantikai központ „külső körei”, de még nem szorulnak a perifériára. (A két és egy csoportban felbukkanó VSZ-ak jelen elemzésnek nem tárgyai, bár világos, hogy fontos információkat tartalmazhatnak a szemantikai magra és perifériára vonatkozóan.)

ANYA, APA főnévi VSZ-ai

Négy csoportban előforduló főnévi VSZ-ak (a két HSZ tekintetében közös VSZ-ak vastag szedéssel szerepelnek)

Az ANYA és APA jelzésű (1., 6.) oszlopokban (dőlt szedéssel) a VSZ-ak (ANYA – *apa*, *szeretet* stb.) láthatók. A 2., 3. stb. oszlopokban az egyes korcsoportok; a sorokban az adott VSZ százalékos aránya az összes VSZ-ből (az ANYA HSZ-ra *apa* VSZ-val élt az 1980-as 10–14 évesek 13,84%-a stb.).

ANYA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–26: 20	APA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20
<i>apa</i>	13,84	34,03	11,69	40,97	<i>anya</i>	18,24	32,10	21,30	45,81
<i>szeretet</i>	10,06	14,18	14,81	11,73	<i>szülő</i>	14,78	24,03	5,20	4,19
<i>szülő</i>	12,58	16,07	4,68	0,84	<i>család</i>	0,94	6,59	2,86	4,66
<i>gyerek</i>	4,72	1,13	10,65	3,72	<i>szeretet</i>	3,14	5,29	3,64	2,79
<i>anyukám</i>	6,29	0,19	4,16	1,12	<i>férfi</i>	5,66	1,95	2,86	1,86
<i>lánya</i>	1,57	1,04	1,30	5,59	<i>fiú</i>	1,26	0,83	3,90	4,28
<i>nő</i>	2,52	0,47	0,78	0,28	<i>fia</i>	2,52	0,74	5,20	1,86
<i>asszony</i>	1,26	0,19	0,52	0,19	<i>férj</i>	0,94	0,19	1,04	0,09
					<i>szigor</i>	0,31	0,19	1,04	1,30
					<i>lánya</i>	0,31	0,09	0,26	0,38

A négy csoportban előforduló VSZ-ak az alábbi alcsoportokra oszthatók:

- Az ANYA és az APA kölcsönösen egymást hívják be első (leggyakoribb) válaszként. A kölcsönös behívást az ezt megalapozó és lehetővé tevő nyelvi-logikai művelet könnyedsége magyarázza. Hogy az ANYA, illetve APA HSZ-ra az *apa*, illetve *anya* VSZ jelenjen meg, a két szó közös szemantikai jegygyűjteményéből az egyik jegy előjelét kell megváltoztatni. A behívás erőssége generációsan alig változik; a generációs különbségek nem túl nagyok:

13,84 vs. 11,69; 34,03 vs. 40,97; 18,24 vs. 21,30; 32,10 vs. 45,81. A kronológiai különbségek már jelentősebbek: 13,84 vs. 34,03; 11,69 vs. 40,97; 18,24 vs. 32,10; 21,30 vs. 45,81. Arról fentebb esett szó, hogy az első leggyakoribb VSZ számaránya az idő előrehaladtával növekszik.

- Két VSZ – *szeretet*, *szülő* – mind az ANYA, mind az APA esetében megjelenik. A *szülő* egy magasabb („fölöttes”) nyelvi-fogalmi szint lexémája, megjelenését az anya, illetve apa szavak egyik szemantikai jegyének elvétele eredményezi. A *szeretet* VSZ megjelenését nem lingvisztikai okok váltják ki, hanem a magyar (európai) beszédközösség társadalmi „vélekedése”.
- A további VSZ-ak tekintetében az ANYA, illetve APA HSZ részben azonos, részben eltérő. Azonosságnak tekinthető, hogy az ANYA szóban forgó VSZ-ai tipikusan a „nöiesség”, „anyaság” jegyeket mutatják fel (*gyerek*, *anyukám*, *lány*, *nő*, *asszony*). Az APA VSZ-ainak egy része (a többség) szintén a nemiségre és az ennek megfelelő társadalmi funkciókra („férfiasság”, „apaság”) fókuszál (*család*, *férj*, *férfi*, *fiú*, *fia*, *lány*). Ez jelenti az azonosságot. A különbség az, hogy az APA HSZ-ra adott (mind a négy csoportban megjelenő) *szigor* VSZ a fenti szemantikai határokat átlépi, minősítést, értékelést fejez ki.

Három csoportban előforduló főnévi VSZ-ak

ANYA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20	APA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20
<i>család</i>	0	2,93	1,30	1,86	<i>családfő</i>	5,03	1,02	1,30	0
<i>gondoskodás</i>	0,94	1,51	0	1,58	<i>gyerek</i>	2,52	0	1,56	1,40
<i>mama</i>	2,83	0,19	0	0,37	<i>fater</i>	1,89	1,02	0	0,09
<i>jóság</i>	0,63	0	1,30	0,28	<i>munka</i>	0,94	1,02	0	0,65
<i>muter</i>	1,26	0,38	0	0,37	<i>otthon</i>	0,31	0	2,08	0,37
<i>melegség</i>	0,63	0	0,52	0,37	<i>bajusz</i>	0,28	0,52	0,84	0
<i>leány</i>	0,63	0,47	0	1,68	<i>családtag</i>	0,31	0,46	0	0,19
<i>fiú</i>	0,63	0,19	0	0,47	<i>erő</i>	0,63	0	0,26	0,28
<i>fia</i>	0,63	0,57	0	0,19	<i>biztonság</i>	0	0,37	0,26	0,84
<i>anyatej</i>	0	0,28	0,78	0,56	<i>jóság</i>	0,31	0,09	0,78	0
					<i>ember</i>	0,31	0,93	0	0,37
					<i>halál</i>	0	0,09	0,52	0,37
					<i>papa</i>	0	0,09	0,52	0,19

A három csoportban előforduló VSZ-ak az ANYA és APA HSZ-ak szemantikai központjának távolabbi rétegeihez tartoznak, de még nem periferikusak.

- A VSZ-ak legnépesebb csoportja az „anyaság” és az „apaság” inherens jegyeit jelenítik meg, olykor emocionálisan telítetten. Az ANYA HSZ kapcsán: *jóság, melegség, gondoskodás* VSZ-ak, az APA HSZ tekintetében az *erő, biztonság, jóság, otthon* VSZ-ak. Érzelmi töltet nélküli inherens sajátosságot tükröz az *anyatej*, illetve a *bajusz*. Nyelvi-fogalmi szintváltás eredményei az ANYA HSZ-val kapcsolatban a *család, mama*, illetve az APA vonatkozásában a *gyerek, papa, ember* VSZ-ak.
- „Kamaszos” (inkább a 10–14 évesek körében fordul elő), korosztályos (tehát erősen átmeneti) nyelvhasználati reakció: *muter és fater*.
- Vannak olyan VSZ-ak, melyek bár három csoportban jelennek meg az ANYA és APA HSZ-akra, de nem sorolhatók (szemben a fentiekkel) közös osztályba.
 - Az ANYA HSZ-ra megjelennek a „nőiesség”, „anyaság” jegyekre fókuszáló VSZ-ak, melyeket egy adott jegy előjelének megváltoztatása eredményezi: *fiú, fia*.
 - Csak az APA HSZ vált ki családi státuszra utaló VSZ-akat: *családfő, férj, családtag*.
 - Ugyancsak az APA HSZ-ra jelentkeznek a *munka* és a *halál* VSZ-ak. Az első alighanem azt az általános társadalmi vélekedést tükrözi, amely szerint az apa otthonról távozva munkába megy, míg az otthon maradó anya „nem dolgozik”. A *halál* VSZ magyarázata nehezebb. Talán azt az általános (és sajnálatos) tényt tükrözi, hogy a férfiak várható élettartama többnyire rövidebb, és a válaszadók közt több olyan személy is van, akinek az apja már nem él.

ANYA, APA igei VSZ-ai

Négy csoportban előforduló VSZ-ak (a két HSZ tekintetében közös VSZ-ak vastag szedéssel szerepelnek)

ANYA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20	APA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20
<i>szeret</i>	3,77	1,13	2,08	1,40	<i>szeret</i>	0,94	0,19	0,78	0,09
					<i>nincs</i>	0,94	0,19	1,30	0,28
					<i>szeretem</i>	0,63	0,74	1,04	0,37
					<i>dolgozik</i>	0,31	0,09	1,04	0,28

Az, hogy kevesebb igei, mint főnévi VSZ érkezik az ANYA, APA HSZ-akra, megegyezik a szóasszociációs teszteknek azzal a magyar és nemzetközi tanulságával, hogy a főnevek inkább paradigmatis (szófajmegőrző), az igék és a melléknevek viszont inkább szintagmatikus (szófajváltó) válaszokat generálnak. A négy csoport egyetlen közös VSZ-a az ANYA és az APA HSZ-ak tekintetében a *szeret*, ami megfelel mind a lingvisztikai, mind „egyéb” elvárásainknak („egyéb” elvárásaink teszik érthetővé és elfogadhatóvá, hogy az ANYA HSZ valamennyi csoportban magasabb százalékos értékben váltja ki a *szeret* VSZ-t, mint az APA HSZ). Annak nem nyelvtudományi vagy pszicholingvisztikai magyarázata van, hogy az APA HSZ mentális-lingvisztikai profilja miért gazdagabb, a több VSZ következtében részletesebb, mint az ANYA HSZ az igei VSZ-ak vonatkozásában. Az APA HSZ-ra a *nincs* VSZ mind a négy csoportban megjelenik, megerősítvén a *halál* VSZ-nál tett megjegyzést.

Három csoportban előforduló VSZ-ak

ANYA	10–14:	10–14:	18–24:	18–24:	APA	10–14:	10–14:	18–24:	18–24:
	80	20	80	20		80	20	80	20
<i>szeretem</i>	0,47%	0,78%		0,84%					

Az ANYA HSZ-ra jelenik meg három csoportban a *szeretem* VSZ, amely – érdekes és lingvisztikailag nem magyarázható módon – az APA HSZ-nál mind a négy csoportban jelen van.

ANYA, APA melléknévi VSZ-ai

Négy csoportban előforduló melléknévi VSZ-ak (a két HSZ tekintetében közös VSZ-ak vastagon szedve)

ANYA	10–14:	10–14:	18–24:	18–24:	APA	10–14:	10–14:	18–24:	18–24:
	80	20	80	20		80	20	80	20
<i>jó</i>	5,66	0,66	1,30	0,56	<i>jó</i>	1,57	0,28	2,34	0,28
<i>kedves</i>	1,89	0,66	1,82	0,56	<i>kedves</i>	0,94	1,02	1,04	0,37
					<i>szigorú</i>	0,63	0,19	3,64	0,19
					<i>rossz</i>	0,31	0,09	0,26	0,09

Az ANYA és az APA HSZ-ra a – főnévi asszociátumok számával egybevetve – szerényebb számú melléknévi VSZ megerősíti a fentebb mondottakat: a főnévi HSZ-ak elsődlegesen paradigmatis és kevesebb szintagmatikus választ provokálnak.

A két vizsgált HSZ mind a négy csoportban előcsalja a *jó* és *kedves* válaszokat, ami elvárásunknak megfelel. Az APA HSZ (akárcsak az igéknél) több melléknévi VSZ-t generál, közte olyanokat is (*rossz*), melyek figyelmeztetőek (nem lingvisztikai szempontból).

Három csoportban előforduló melléknévi VSZ-ak

ANYA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20	APA	10–14: 80	10–14: 20	18–24: 80	18–24: 20
<i>édes</i>	3,46%	0	10,13%	0,56%	<i>édes</i>	6,92%	0	6,49%	1,02%
					<i>magas</i>	0	0,28%	0,26%	0,37%

A három csoportban közös VSZ-ak közül az *édes* mind az ANYA, mind az APA HSZ kapcsán megjelenik (*édesanya*, *édesapa*), ami magyar beszédközösségi sajátosság. Az APA nem szűkebb központi szemantikai szférájához tartozik a külsőre való utalás (*magas*), az ANYA ezt az eljárást nélkülözi.

Összegzés

A strukturálódási folyamatok realitása

A lexikai elemek strukturálódási folyamatait, azaz a szavak közötti rendszeres kapcsolat valóságát a fenti empirikus adatok igazolták. Különösen erős bizonyítékot szolgáltatott ebben a tekintetben azok a szavak, amelyek között kölcsönös behívási viszony alakult ki, illetve szilárdult meg. A magyar tesztanyagban (a nemzetközi tendenciával megegyező módon) tetten érhető volt, hogy a kapcsolatok az idő során erősödnek, ami abban a formában jelentkezett, hogy a leggyakoribb (elsődleges) válasz százalékos értéke növekedett a 2000-es években az 1980-as időponthoz képest. A növekedés okai további vizsgálatokat igényelnek.

Szimmetrikus és aszimmetrikus kölcsönösség

Voltak majdnem szimmetrikus (igen enyhe aszimmetriát felmutató) és erőteljesen aszimmetrikus párok. A kapcsolatok ilyen vagy olyan formájú kialakulása, megszilárdulása aláhúzza annak fontosságát, hogy az anyanyelv elsajátításának folyamata nem zárul le a korai gyermekévekben, hanem más formát ölt. A korai gyermekéveket a lexikai elemek (szavak) nagy tömegű és rapid birtokbavétele jellemzi. A későbbi (kiskamasz és fiatal felnőttkori) szakaszban a birtokolt lexikai elemek elrendezésének, egymásra vonatkoztatásának, kapcsolatba hozásának feladatával kell megbirkóznunk. Más szavakkal: lexikai hálózatokat

kell építeni. A hálózatépítés folyamatát részben saját megfigyelések tanulságai, részben társadalmi tapasztalatok átvétele segíti. (Az iskoláztatás egyik fontos feladata a hálózatépítés segítése.)

- A kapcsolatépítés egyfelől a környezeti tárgyi feltételének megfigyelését, elemzését igényli. Erre szolgált példaként az *asztal* és a *szék* viszonya. A kölcsönösség mellett enyhe aszimmetria mutatkozott a *szék* javára, ami úgy magyarázható és értelmezhető, hogy az európai (és a magyar) kultúrkörben együttes előfordulásuk gyakori, ám a *szék* állhat magában is, az *asztal* kevésbé.
- Etnolingvisztikai vizsgálatokat igényel, hogy a magyar beszédközösségben a KÉZ és a LÁB enyhe aszimmetrikus viszonyban van.
- Erősen aszimmetrikus viszonyban van az EGÉSZSÉG és a BETEGSÉG, illetve a MUNKA és a DOLOG, tükrözvén azt a helyzetet, hogy a *betegség*-nek sok, az *egészség*-nek viszont nincsenek fajtái, ezért az *egészség* erősebben kapcsolódik a *betegség*-hez, míg a *betegség* lazábban az *egészség*-hez. Hasonlóan: a *munka* sokféle lehet, de a *dolog* elsősorban fizikai tevékenység; minden *dolog munka*, de nem minden *munka dolog*. Ez a példa arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelvsajátítás nem pusztán adott jelrendszer birtokbavétele, hanem adott beszédközösség világlátásának elsajátítása is.

ANYA és APA

Az ANYA és az APA szavak viszonya egyfelől kölcsönös (egymást hívják be első helyen), másfelől aszimmetrikus (az ANYA dominál). Kapcsolatuk az idő előrehaladtával erősödik. A mentális-verbális profi vizsgálata, azaz a főnévi, melléknévi és igei VSZ-ak számbavétele az alábbi tanulságokkal szolgált:

- Az *anya* és az *apa* szoros kapcsolatára utalnak a közös VSZ-ak: *szeretet, szülő*.
- Összetartozásuk jeleként könyvelhetőek el az egymást feltételező, kiegészítő, de ellentétes irányba mutató VSZ-ak, melyek a „nőiesség”, „anyaság” (*gyerek, anyukám, lánya, nő, asszony*), illetve a „férfiasság”, „apaság” (*család, férj, férfi, fiú, fia, lánya*) jegyeket hozzák a fókuszba.
- További (nem feltétlenül lingvisztikai) vizsgálat adhat választ markánsan jelentkező különbségekre. Az APA HSZ mentális-lingvisztikai profilja gazdagabb (részletezőbb), ami abban jutott kifejezésre, hogy érzékelhetően több igei és melléknévi VSZ-t provokált az APA HSZ, mint az ANYA HSZ. Érdemes azt is kiemelni, hogy a *nincs* és a *halál* VSZ-ak csak az APA HSZ-ra jelennek meg.

Irodalom

- Kovács László. 2011. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lengyel Zsolt. 2012. *Szóról szóra: Szóasszociációs vizsgálatok*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Taylor, Insup. 1990. *Psycholinguistics. Learning and Using Language*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.

STRUCTURING PROCESSES IN THE MENTAL LEXICON

The study analyzes the material of four Hungarian language databases in terms of primary answers (MOTHER-FATHER, TABLE-CHAIR, SICKNESS-HEALTH etc.). Data collection took place in the 1980s and 2000s among 10–14 and 18–24 year olds, respectively. The primary response has increased. For example, the primary response to *TABLE* was 21,67 percent in 1980 which has increased to 30,17 percent in 2010.
Keywords: psycholinguistics, word association, lexical processes

PROCESI STVARANJA STRUKTURE U MENTALNOM LEKSIKONU

Studija analizira primarne reakcije (ANYA – APA, ASZTAL – SZÉK, BETEGSÉG – EGÉSZSÉG, tj. MAJKA – OTAC, STO – STOLICA, BOLEST – ZDRAVLJE i sl.) u četiri baze podataka na mađarskom jeziku. Prikupljanje korpusa je obavljeno između 1980. i 2000. godine među mladima uzrasta između 10–14 i 18–24 godine. Čvrstina veze između analiziranih reči se povećavala: brojčana srazmera primarne reakcije je rasla.

Ključne reči: psiholingvistika, leksičke asocijacije, leksički procesi